

Amishene og det enkle liv – glimt fra historie, samfunn og helse i en religiøs minoritet

KOMMENTAR OG DEBATT

THOR WILLY RUUD HANSEN

Email: t.w.r.hansen@klinmed.uio.no

Rikshospitalet

0027 Oslo

Amisher, mennonitter og hutteritter er nær beslektede religiøse grupper som har sin opprinnelse i Sentral-Europa. Amisher og hutteritter finnes nå bare i Nord-Amerika. Fordi deres klesdrakt, gårdsbruk og kjøretøyer reflekterer deres forsakelse av det moderne, er de lett gjenkjennelige. I områder av USA er disse gruppene nærmest blitt en turistattraksjon. Men hvis man reiser gjennom amishområder bare for å se på disse menneskene som rariteter i et titteskap, har man berøvet seg selv muligheten av å reflektere over hvem disse menneskene er, og hvorfor de har valgt å leve sitt liv uten de tekniske og mekaniske hjelpemidlene som vi betrakter som fremskritt. Amishene velger fortsatt i det 21. århundre å leve nær hjem, familie og kirke. Ved å underkaste seg gruppens regler uttrykker de sin tro på at lydighet, ydmykhet, sparsomhet og en enkel livsførsel vil holde dem nær Gud. Det å eie en bil eller et fjernsynsapparat er eksempler på noe negativt fordi det vil trekke oppmerksomheten bort fra det sentrale. De som holder seg tettest opp til de opprinnelige, strenge reglene, kalles "Old Order". Fordi anabaptistene i USA opprinnelig kommer fra en liten gruppe innvandrere, har de et begrenset genmateriale. Det er derfor ikke overraskende at enkelte arvelige sykdommer er vanlige blant dem. Til tross for at de avstår fra det meste av moderne teknologi, aksepterer de i stor grad moderne medisinsk behandling hvis denne oppfattes som livreddende.

"Amerika er den store smeltedigelen," har det vært sagt. Til dette forjettede landet kom folk fra alle land og folkeslag på leting etter frihet fra sult, fattigdom og forfølgelse. Mange fant det de søkte, og gjennom smeltedigelen er deres etterkommere blitt en del av den legeringen som kalles amerikanere.

På tross av de felles trekk som uten tvil preger amerikanerne, har jeg likevel alltid syntes at analogien til "smeltingen" svikter. Et besøk i New York på St. Patrick's Day, eller i Brooklyn på 17. mai gir to av mange andre mulige eksempler på det kaleidoskopiske mangfoldet som plent nekter å underkaste seg smeltingens krav om en enhetlig legering.

En av de mest særpregede bitene i kaleidoskopet må du imidlertid ut av storbyen for å finne. Legger du kursen sørvestover fra New York, vil du etter noen timers bilkjøring måtte dele veien med kalesjevogner trukket av e...n hestekraft med fire bein. Langs veien har du kanskje alt passert velstelte gårder (fig 1) og sett jorder bli pløyd, eller høstet med et flerspann bestående av hester eller muldyr. Menneskene som kjører disse doningene og bor på gårdene, er kledd i gammelmodige klær (fig 2). I våningshusene sine har de ikke radio, fjernsyn eller elektrisk strøm, og de eier ikke biler eller traktorer som kunne tenkes å frakte dem langt fra hjemmet.

De kaller seg selv for "enkle mennesker" (plain people), og deres mål er det enkle liv (plain living) i guds frykt, nøysomhet og hardt arbeid. Av utenforstående benevnes de av og til "Pennsylvania Dutch" – en kilde til misforståelser på flere måter. Selv om det bor mange av "de enkle" i Pennsylvania, er grupper av likesinnede spredd over store deler av Canada og USA. De er heller ikke av nederlandsk opprinnelse, selv om enkelte grupper også var veien om Nederland i sin stadige flukt fra religionsforfølgelse i Europa i tiden etter reformasjonen. Dutch er en forvrengning av Deutsch, som er det språket de snakker seg imellom. I dagliglivet brukes tyske dialekter som har mye til felles med det språket som ble snakket i Zürich for et par hundre år siden. I gudstjenesten brukes høytysk, som også er språket i deres bibel og religiøse skrifter. Det engelske språket brukes i kommunikasjon med omverdenen, blant de enkle omtalt som "the English".

De enkle har sin opprinnelse i 1500-tallets Mellom-Europa. Med sentrum i Zürich oppstod det strid om synet på barnedåpen, og noen av dissidentene tok åpent til orde mot Huldrych Zwingli (1484 – 1531) og hans religiøse bystyre. Etter å ha blitt tvunget under jorden valgte noen av dissidentene å døpe hverandre på tross av at de alle var døpt som barn. På grunn av dette fikk bevegelsen tilnavnet anabaptister, eller "gjendøpere". Selv kalte de seg "brødrene".

Gjennom årtier av forfølgelse og stadige forflytninger ble anabaptistene en gruppe som levde i hel eller delvis isolasjon fra verden omkring. Grunnlaget for opptak i menigheten var "troendes dåp", og medlemmene ble forventet å leve et liv i total lydighet mot Kristi lære. På grunn av forfølgelsene valgte de også i stor grad å leve i isolerte områder der jordbruk ble den viktigste næringsveien.

Bevegelsen delte seg etter hvert i tre grupper: mennonitter, hutteritter og amisher. Mennonittene var etterfølgere av Menno Simons (1496 – 1561), en tidligere katolsk prest fra Nederland. Det finnes mange varianter av den mennonittiske tro i dag, men de enkle er som oftest av "den gamle orden" (Old Order). Hutterittene var etterfølgere av Jakob Hutter, som led martyrdøden ved brenning (1536). Karakteristisk for hutterittene var "Bruderhof", der man levde i en "kommunitet" som hadde alt felles, og der den enkelte produserte etter evne og forbrukte etter behov. Grupper av hutteritter lever i dag bl.a. i Sør-Dakota og deres livsform kan muligens sies å være den formen for "kommunisme" som har overlevd lengst.

Amishene er den tredje gruppen av anabaptister, og er kanskje den som de fleste forbinder med de enkle. Amishene regnes som etterfølgere av predikanten Jakob Ammann fra slutten av 17. århundre i Alsace. I hans tid hadde det oppstått strid om flere lære- og praksisspørsmål, bl.a. om hyppigheten av nattverd og bruken av rituell fotvask i gudstjenesten. Men det spørsmålet som førte til skisma, gjaldt "Meidung", eller hvordan de ekskommuniserte skulle behandles. Amman var tilhenger av streng Meidung – den ekskommuniserte skulle utelukkes ikke bare fra nattverden, men fra alt sosialt samliv med gruppen. Slik Meidung eller "shunning" praktiseres også av Old Order Amish i dag, og er trolig det punktet i deres lære og praksis som skaper de sterkeste reaksjonene hos utenforstående. Trusselen om utstøting gjelder kun de som i voksen alder etter egen vilje

har gått inn i menigheten og avgitt løfte om å adlyde Ordnung. Det er således mulig for barn av amishforeldre å opprettholde kontakten med familien uten å slutte seg til menigheten. Før amishungdommer slutter seg til menigheten, tillates de i en periode å utforske verden omkring. Denne perioden, som kalles Rumspringa, kan øyensynlig være temmelig vidløftig (1).

De første anabaptistene kom til Nord-Amerika på slutten av 1600-tallet og innvandringen nådde en topp mellom 1727 og 1770. I motsetning til mange andre religiøse og kulturelle minoriteter har de vist seg meget livskraftige i den nye verden. Verken hutteritter eller amisher finnes lenger i Europa eller andre steder i verden utenfor Nord-Amerika. Mennonitter finnes flere steder utenfor Nord-Amerika, men lever da gjerne som en del av den moderne verden. Det finnes ingen formelle folketellinger av mennesker som lever etter reglene om det enkle liv, men tallet estimeres til 200 000 – 300 000 (1). Det foregår ingen proselyttering, og den estimerte dobling av befolkningen hvert 20. år skyldes store barneflokker.

Figur 1 Amishgårdsbruk, Copyright AmishBuggy, PA, USA, gjengitt med tillatelse

”Unser satt Leut, anner satt Leut”

Grunnlaget for de enkles annerledeshet i dagens verden finnes i deres fortolkning av Romerbrevets 12. kapittel, vers 2: ”La ikke den nåværende verden prege dere ...” og av 2. Korinterbrevs 6. kapittel, vers 15: ”Gå ikke i ulikt spann sammen med vantro! For hva har rettferd med urett å gjøre, og hva samfunn kan lys ha med mørke?” Sett med amishenes øyne er det et skapt skille mellom ”oss” og ”de andre”. ”Vi” følger veien til frelse gjennom å leve enkle, ydmyke liv etter gruppens og kirkens regler og tradisjoner. ”De andres” verden er full av fristelser, forfengeligheit, stolthet, grådighet og umoral, og i en slik verden er det umulig å leve et liv som fører til frelse.

De tradisjonene som gjør at amishtilhengerne fortøner seg som en raritet i vår tid, og som på grunn av deres avvikende fremtoning har gjort dem til en turistattraksjon, er altså et uttrykk for en sterk og bevisst holdning til det å ”følge den smale veien”. Bilen er en fristelse til å reise langt bort fra det nære og trygge: familien, menigheten og lokalsamfunnet. Bilen frister også til forfengeligheit og konkurransementalitet – to klare onder i amishenes verden. Radio- og fjernsynsprogrammer er fulle av verden utenfor og er også fristelser som må unngås.

Gjennom årene har det oppstått forskjeller i fortolkning, både av sentrale bibelsteder og av de andre skriftene som de enkle forholder seg til. Dette har resultert i danning av en rekke forskjellige grupper med hver sine karakteristika. Noen av gruppene kan således skilles ut fra fargene og mønstrene i klesdrakten, andre på bakgrunn av utforming og farge på hestekjøretøylene. Noen grupper aksepterer motoriserte redskaper i arbeidet – ett eksempel er traktorer som har stålhjul slik at de kun kan kjøres på jorden og ikke på offentlige veier.

”Gelassenheit”

Et sentralt begrep for å forstå amish er ”Gelassenheit” – det å underkaste seg en høyere autoritet. Gelassenheit uttrykkes også i andre sentrale verdier for amish, slik som lydighet, ydmykhet, sparsomhet og enkelhet (1). Amish setter fellesskapets verdier høyere enn individets prestasjoner og tar avstand fra offentlig anerkjennelse av enkeltindivider. Amish er pasifister, og deres regler forbyr enhver bruk av makt i samkvem med andre. De anlegger ikke sak mot andre og benytter seg ikke av rettssystemet. Fiendtlig eller aggressiv atferd mot andre er utenkelig.

Enkle klær og gammeldags teknologi innebærer at man gir avkall på egoistisk begjær. Utdanning utover grunnskolen, abstrakt tenkning, og arbeid i yrker som krever høyere utdanning er ikke en del av den enkle verden fordi det kan føre til arroganse, overlegenhet og skryt. Men dette betyr ikke at det blant amishene ikke er rom for individuelle uttrykk. De er kjent for sin tresløyd og sine lappetepper (quilting). Vakre hager er ett uttrykk for en amishkvinnens skjønnhets- og skapertrang. Kokekunst og dyktighet i jordbruket blir også verdsatt. Men skryt og stolthet over egne prestasjoner på disse feltene ville ikke være i samsvar med atferdsreglene.

Fellesskapet

Samfunnet i familien og menigheten gir amishene en sosial støtte og trygghet som på mange måter er unik i Nord-Amerika. Samme hva som skjer i livet kan trosfellene regne med at de ikke er alene om å takle vanskelighetene. Amishene bruker ikke forsikring utenfor sin gruppe, men har et system der kostnadene ved sykdom, skader og ulykker deles av fellesskapet. Dermed får også den enkelte et forhold til og et ansvar for kostnadskontroll som er annerledes enn våre anonyme trygde- og forsikringsordninger. En av de nyfødte jeg behandlet i Pittsburgh (2) hadde hatt apneer og skulle derfor etter ”husets” regler beholdes til observasjon i minst én uke etter siste apné. Etter noen dager kom barnets bestemor og ville snakke med meg på vegne av familien. Hvert døgn på sykehuset kostet flere tusen kroner – om dette var strengt tatt nødvendig for et barn som for dem fortonte seg som frisk? Etter samtalen kom vi frem til en avtale som jeg vurderte som medisinsk forsvarlig og som sparte dem for en god del penger.

Et annet eksempel på fellesskapets innsats for å kompensere skade er låvebygging (barn raising). Skal en ny låve bygges, f.eks. for å erstatte en som ble ødelagt i brann, vil alle medlemmene av gruppen bidra med materialer eller midler, og så vil flere hundre mennesker komme sammen på en avtalt dag for å bygge den nye låven. Arbeidet begynner ved daggry, og som oftest vil bygget være såpass ferdig samme kveld at buskapen kan bringes under tak (fig 3). Mens gutter og menn arbeider på bygget, lager og serverer kvinnene mat til alle. En slik felles innsats blir i stor grad betraktet som en festlig sosial begivenhet. Glimt fra en slik låvebygging kan sees i filmen Witness (1985) med Harrison Ford.

Amishene har en sterk sans for familietilknytning, generasjonsbånd og fellesskap. De eldre tas hånd om av familien og bor gjerne i et eget hus eller tilbygg på gården, omtrent som et kårhus på en norsk gård. Både familien og menighetsfellesskapet tar hånd om eldre som ikke lenger kan ta vare på seg selv. Man finner derfor ikke amisher i alders-, syke- eller pleiehjem. Det angis at arbeidsløshet ikke forekommer, verken blant friske eller uføre. Voldskriminalitet er så godt som ukjent. Medlemmene betaler skatter som andre, men mottar (og godtar) ingen form for offentlig støtte eller trygder.

Figur 2 Amishkvinner i typisk klesdrakt. Copyright BaumsAway, MI, USA, gjengitt med tillatelse

Figur 3 Låvebygging på amishenes vis. Copyright BaumsAway, MI, USA, gjengitt med tillatelse

Helse og sykdom hos amishene

På tross av sin motstand mot å bringe inn moderne teknologi i sine hjem, er ikke amishene imot å dra nytte av den moderne medisins fremskritt. Imidlertid tilsier deres sparsomhet at de som regel prøver selvhjelp før de oppsøker kostbar legehjelp. Under min tid i vestre Pennsylvania behandlet jeg flere nyfødte fra amishfamilier, og behandling kunne ofte inkludere bruk av alle de tekniske hjelpemidlene som karakteriserer moderne intensivmedisin (2). Barnet var kanskje fraktet til sykehuset med helikopter, og familien fikk skyss til sykehuset med en "English" nabo, men dette ble ansett som akseptabelt fordi transportmidlene var i andres eie og formålet var liv og helse. Tilsynelatende har mange amisher en avtale med sine bileiende English-naboer om hjelp med transport i slike situasjoner.

I sin egen kultur har amishene en vel utviklet tradisjon for folke- og naturmedisin (3). De hjelpemidler de benytter seg av, foruten lege og jordmødre, inkluderer både urter, refleksologi og en form for håndspåleggelse. Krimkluter med kamfer og sennepsplaster er folkemedisin som var vel kjent og mye brukt i mine foreldres generasjon i vårt eget land, og som fortsatt brukes av amishene. På grunn av forsøkene på hjemmebehandling, sies det at amishtilhengere som kommer til lege eller sykehus ofte er sykere enn deres naboer utenfor sekten, og at behandlingen derfor ofte blir mer kostbar og langvarig enn den ellers ville vært (4). Amishkvinner foretrekker å føde hjemme, og hvis de må føde i sykehus pga. risiko for komplikasjoner, vil de hjem igjen så snart som mulig. Det har vært bemerket at amishkvinner sannsynligvis var de første i USA som ble skrevet ut fra fødeklinikken innen 24 timer etter fødselen (3).

Skader er ikke uvanlige, og er særlig hyppige blant barna som tidlig må hjelpe til i gårdsdriften og håndtere farlig redskap. Kollisjoner mellom hestekjøretøyer og biler er også vanlige, og fører ikke sjelden til svært alvorlig skade med dødelig utgang fordi disse spinkle vognene ikke har noe av det beskyttelsesutstyret som finnes i moderne biler. Amishtilhengere oppfattes av amerikansk helsepersonell som stoiske, med stor smertetoleranse og lite ytre uttrykk for følelser. I en veileder for sykepleiere på "emergency rooms" ble det gitt det rådet at en amishpasient som gav uttrykk for at hun/han "hadde litt

vondt”, burde oppfattes som potensielt livstruende syk inntil det motsatte var bevist (3)!

Vaksiner ble tidligere ikke ansett som nødvendige, men etter en polioepidemi i Lancaster County i 1979 rapporteres det at vaksinasjonsraten blant amishbarn har økt i dette området (3). Så sent som i 1991 ble det imidlertid beskrevet en rekke tilfeller av kongenitt rubella-syndrom blant amishene i Pennsylvania (5).

Flere grupper av amisher har en temmelig begrenset genmasse. Således nedstammer den store gruppen i Lancaster County i Pennsylvania fra kun 200 sveitsiske immigranter på midten av 1700-tallet (6). Fordi de ikke gifter seg med folk utenfor gruppen, har de i realiteten vært en lukket genetisk populasjon i 12 generasjoner. Dette har medført at en del genetiske tilstander manifesterer seg med betydelig økt hyppighet. Eksempler på dette er dvergvekst (Ellis-van Creveld-syndrom er hyppigere hos amishene enn hos noen andre befolkningsgrupper), mental retardasjon og metabolske sykdommer. Lønnesirupluktsykdommen (maple syrup urine disease) er vel kjent blant amishene, og glutarsyreuri type 1 angis å forekomme såpass hyppig som 1 : 200 (6).

Barnelegen D. Holmes Morton har sett behandling av metabolsk sykdom hos amish som en livsoppgave (7). Ved sin Clinic for Special Children i Straburg, Pennsylvania diagnostiserer Morton metabolske sykdommer ved hjelp av både massespektrometer og aminosyreanalysator som han selv kjører på laboratoriet ved siden av kontoret sitt. Klinikken ligger på gården til en amishgårdbruker, og er bygd ved en ”clinic-raising” av det folket som den betjener. For beskjedne midler drives det her både diagnostikk og ikke minst behandling som i stor grad baserer seg på tidlig intervensjon ved interkurrent sykdom som ofte får barn med visse typer metabolsk sykdom til å dekompensere raskt. På denne måten holdes årlig hospitaliseringsbehov for en gruppe slike pasienter på < 1 dag per barn per år (7). Beretningen om Mortons arbeid er inspirerende lesning, og anbefales for den som interessert i en beskrivelse av en medisinsk virksomhet utenom det vanlige (6, 7).

Amishene utgjør en interessant gruppe for både epidemiologiske og genetiske studier. På bakgrunn av nedskrevet informasjon om familielinjene til amishbefolkningen i Lancaster County, Pennsylvania er det laget et dataprogram, PedHunter, som gjør det mulig å tegne slektstrær for svært store slektsgrupper (8).

Blant interessante epidemiologiske funn er at forventet levealder for amishmenn ikke er kortere enn for kvinner, noe som ellers er det vanlige i den øvrige amerikanske befolkning (9). Generelt har amishene nedsatt risiko for cancer, men deres risiko for brystkreft og barneleukemi er høy (10). På tross av den økte forekomsten av arvelig sykdom, viser studier likevel at gruppen har redusert neonatal dødelighet og spedbarnsdødelighet (11). Dette forklares dels med sosiale, dels med demografiske og sosiokulturelle forhold.

Amishkvinner har en svært høy fødselsrate. I en studie hadde kvinner over 44 år født gjennomsnittlig 8,3 barn (12). Selv om amishkvinner ikke benytter seg av forebyggende svangerskapstjenester i samme grad som andre, og på tross av en høyere forekomst av risikofaktorer, viser det seg at neonatal dødelighet og spedbarnsdødelighet er på samme nivå som for hvite barn for øvrig i samme område (12).

Forekomsten av depresjon er tre ganger så høy hos amishene som hos deres naboer (13), mens forekomsten av demens er lavere enn hos andre (14). I noen store Old Order Amish-slekter er forekomsten av manisk-depressiv lidelse svært høy, og det er holdepunkter for at loci knyttet til kromosom 4 kan modifisere forekomsten av slik sykdom (15).

Blant barneleger med interesse for leversykdommer er Bylers sykdom vel kjent (16). Navnet Byler (også stavet som Beiler) er et meget utbredt familienavn blant amishene. Tilstanden ble først beskrevet hos en amishfamilie i Pennsylvania (17), og utvikling av Children’s Hospital of Pittsburgh som et verdenssenter for pediatriisk levertransplantasjon gav basis for en nærmere patoanatomisk beskrivelse både av denne og av andre leversykdommer hos barn (16, 18).

Amishene er en gruppe som velger å leve et annerledes liv enn de fleste av oss. Sett fra et

moderne menneskes ståsted kan dette valget synes å ha endel underlige og til dels uheldige og uakseptable konsekvenser. I tillegg til den religiøse dimensjonen som er den viktige for dem selv, er det imidlertid klart at amishenes livsvalg har både sosiale og helsemessige konsekvenser med positivt fortegn. Kanskje vi kan lære noen av dem?

LITTERATUR:

1. Wasilchick JV. Amish life. A portrait of plain living. New York: Crecent Books, 1994.
2. Hansen TWR. Children's Hospital of Pittsburgh. Tidsskr Nor Lægeforen 1995; 115: 624 – 5.
3. Brewer JA, Bonalumi NM. Health care beliefs and practices among the Pennsylvania Amish. J Emerg Nurs 1995; 21: 494 – 7.
4. McCollum C. Physicians' perspectives on treating Amish patients. Wis Med J 1996; 95: 157 – 61.
5. Mellinger AK, Cragan JD, Atkinson WL, Williams WW, Kleger B, Kimber RG et al. High incidence of congenital rubella syndrome after a rubella outbreak. Pediatr Infect Dis J 1995; 14: 573 – 8.
6. Hendricks M. A doctor who makes barn calls. Johns Hopkins Mag 1994 (www.jhu.edu/_jhumag/1194web/barndoc.html).
7. Morton DH. Through my window – remarks at the 125th year celebration of Children's Hospital of Boston. Pediatrics 1994; 94: 785 – 91.
8. Agarwala R, Biesecker LG, Hopkins KA, Francomano CA, Schaffer AA. Software for constructing and verifying pedigrees with large genealogies and an application to the Old Order Amish of Lancaster County. Genome Res 1998; 8: 211 – 21.
9. Miller GH. Male-female longevity comparisons among the Amish. J Ind State Med Assoc 1980; 73: 471 – 3.
10. Troyer H. Review of cancer among 4 religious sects: evidence that life-styles are distinctive sets of risk factors. Soc Sci Med 1988; 26: 1007 – 17.
11. Dorsten LE, Hotchkiss L, King TM. The effect of inbreeding on early childhood mortality: twelve generations of an Amish settlement. Demography 1999; 36: 263 – 71.
12. Acheson LS. Perinatal, infant, and child death rates among the Old Order Amish. Am J Epidemiol 1994; 139: 173 – 83.
13. Jakubaschk J. Depression and aggression in Amish persons. Nervenarzt 1994; 65: 590 – 7.
14. Pericak-Vance MA, Johnson CC, Rimmler JB, Saunders AM, Robinson LC, D'Hondt EG et al. Alzheimer's disease and apolipoprotein E-4 allele in an Amish population. Ann Neurol 1996; 39: 700 – 4.
15. Ginns EI, St. Jean P, Philibert RA, Galdzicka M, Darmschroder-Williams P, Thiel B et al. A genome-wide search for chromosomal loci linked to mental health wellness in relatives at high risk for bipolar affective disorder among the Old Order Amish. Proc Natl Acad Sci USA 1998; 95: 15531 – 6.
16. Knisely AS. Progressive familial intrahepatic cholestasis: a personal perspective. Pediatr Dev Pathol 2000; 3: 113 – 25.
17. Clayton RJ, Iber FL, Ruebner BH, McKusick VA. Byler disease: fatal familial intrahepatic cholestasis in an Amish kindred. Am J Dis Child 1969; 117: 112 – 24.
18. Linarelli LG, Williams CN, Phillips MJ. Byler's disease: fatal intrahepatic cholestasis. J Pediatr 1972; 81: 484 – 92.

Publisert: 10. desember 2000. Tidsskr Nor Legeforen. DOI:

© Tidsskrift for Den norske legeforening 2020. Lastet ned fra tidsskriftet.no